

Dr. sc. Filip Škiljan
viši znanstveni suradnik
Institut za migracije i narodnosti
Trg Stjepana Radića 3.
fskiljan@imin.hr

Primljeno/Received: 10.10.2015.
Prihvaćeno/Accepted: 21.11.2015.

VJERSKI PRIJELAZI S PRAVOSLAVNE NA RIMOKATOLIČKU I GRKOKATOLIČKU VJEROISPOVIJEST NA PODRUČJU KOTAREVA PAKRAC I DARUVAR IZMEĐU 1941. I 1945.

Sažetak: Autor u tekstu donosi informacije o vjerskim prijelazima s pravoslavne na grkokatoličku i rimokatoličku vjeroispovijest na području kotareva Pakrac i Daruvar u periodu između 1941. i 1945. Na temelju arhivske građe iz Nadbiskupskog arhiva Zagreb, Hrvatskog državnog arhiva i Državnog arhiva u Bjelovaru autor istražuje na koji način su vršeni vjerski prijelazi, koliko su bili učestali, odnosno na kojem su prostoru pakračkog arhiđakonata bili češći, odnosno rjeđi. Donosi podatak o 1.879 podnesenih molbi za vjerski prijelaz s pravoslavne na rimokatoličku vjeroispovijest na području devet župa pakračkog arhiđakonata. Bavi se i prijelazima na grkokatoličku vjeroispovijest na području Velikih Bastaja. Prema istraživanjima vjerski prijelazi s pravoslavne na rimokatoličku vjeroispovijest bili su najčešći na području župe Čaglić, a najveći broj vjerskih prijelaza odvio se između travnja 1941. i sredine 1942. godine. Prema poimeničnom popisu prijelaznika 1941. prešlo je 1.461 pravoslavnih na rimokatoličku vjeroispovijest, a 1942. njih 412, dok je posljednje tri godine rata prešlo svega njih 6. Broj prijelaza značajno se smanjio nakon uspostave Hrvatske pravoslavne crkve u travnju 1942.

Ključne riječi: vjerski prijelazi, Pakrac, Daruvar, Drugi svjetski rat, Srbi, pravoslavlje

Stradanja i prisilna iseljavanja srpskog stanovništva na području kotareva Pakrac i Daruvar u proljeće 1941. godine

Područje kotareva Daruvar¹ i Pakrac² etnički je bilo vrlo šaroliko. Na tom području su do Drugog svjetskog rata obitali Hrvati, Srbi, Romi, Židovi, Nijemci, Mađari, Česi, Talijani i Slovaci. Pravoslavni Srbi su u krajevima oko Daruvara i Pakraca bili naseljeni od 16. stoljeća.

Na području kotara Daruvar bilo je prema popisu iz 1931. godine od ukupno 35.935 stanovnika 11.948 pravoslavnih, a na području kotara Pakrac od ukupno 40.051 stanovnika bilo je 20.915 Srba.³

U Pakracu i Daruvaru su formirani ustaški garnizoni⁴ odmah nakon uspostave Nezavisne Države Hrvatske i uslijedila su prva hapšenja već 13. travnja 1941. U selu Trojeglava, na zapadnom dijelu bivšeg kotara Daruvar, ustaše su prisilili lokalne Srbe da se javljaju „dva puta dnevno na križanju pred gostionom”, a zatim su dolazili u „grupi od 4 do 5 i ucjenjivali Srbe da im plate neku svotu novca te tako neće biti otpremljeni u Koprivnicu”⁵. Nedugo potom, hapšenja su uslijedila i u obližnjem Uljaniku. Jovan Balić, paroh iz Uljanika, prisjetio se pred Zemaljskom komisijom za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njihovih pomagača 1945. godine da su ga lokalni Nijemci iz Uljanika uhapsili 20. travnja 1941. godine. „Mi pohapšeni bili smo otjerani u učiteljski stan, koji je tada bio na raspolaganju zaštititi i pretvoren u ustaški stan. Ja sam bio predveden u jednu sobu na saslušanje, dok su ostali bili zatvoreni u drugu sobu.” Potom izjavljuje kako su ga lokalni Nijemci i pripadnici „Narodne zaštite” tražili da im da 18 pušaka, „koje sam primio sa parohijom”, a potom i mitraljez, „a ni jedno ni drugo nisam posjedovao”. Nijemci su ga optuživali i da je četnik, a sve su Srbe pustili tek nakon šest

¹ Kotaru Daruvar pripadaju mjesta Barica, Batinjani, Bijela, Blagorodovac, Borova Kosa, Brđani Bastajski, Brestovac Daruvarski, Daruvar, Dežanovac, Dobra Kuća, Doljani Podborski, Donja Vrijeska, Donji Borki, Donji Daruvar, Donji Sređani, Duhovi, Golubinjak, Gornja Vrijeska, Gornji Borki, Gornji Daruvar, Gornji Sređani, Gornji Uljanik, Goveđe Polje, Imsovac, Ivanovo Polje, Kaštel Dežanovački, Katinac, Kip, Končanica, Koreničani, Kreštelovac, Lipovac Daruvarski, Ljudevitino Selo, Mala Maslenjača, Mali Bastaji, Mali Miletinac, Markovac, Miljanovac, Đulovac, Otkopi, Pakrani, Potočani, Puklika, Rijeka Batinjska, Sirač, Sokolovac, Srednji Borki, Stražanac, Šibovac, Škodinovac, Šuplja Lipa, Trojeglava, Uljanik, Velika Maslenjača, Veliki Bastaji, Veliki Miletinac, Vrbovac Podborski, Vukovje Batinjsko i Zaila.

² Kotaru Pakrac pripadaju mjesta Antunovac, Badlješina, Batinjani Pakrački, Bjelajci, Bjeloanovac, Branešci, Brekinjska, Brezine Kukunjevačke, Brusnik, Bučje, Bujavica, Bukovčani, Cicvare, Cikote, Dereza, Dobrovac, Donja Obrijež, Donja Subocka, Donja Šumetlica, Donji Čaglič, Donji Grahovljani, Dragović, Filipovac, Gaj, Glavica Zabrdaska, Gornja Obrijež, Gornja Subocka, Gornja Šumetlica, Gornji Čaglič, Gornji Grahovljani, Grđevica, Jagma, Jakovci, Japaga, Kapetanovo Polje, Klisa Pakračka, Korita, Koturić, Kovačevac Čaglički, Kraguj, Kričke Zabrdske, Kukunjevac, Kusonje, Lipik, Lipovac Kusonjski, Livađani, Mali Banovac, Mali Budići, Marino Selo, Novi Majur, Novo Selo, Omanovac, Ožegovci, Pakrac, Ploštone, Poljana Pakračka, Popovac Zabrdski, Prekopakra, Prgomelje Zabrdske, Rogulje Zabrdske, Skenderovci Čaglički, Srednji Grahovljani, Stari Majur, Strižićevac, Šeovica, Tisovac Zabrdski, Toranj, Veliki Banovac i Veliki Budići.

³ Statistički podaci preuzeti su iz dokumenta Hrvatski državni arhiv (HDA), Zbirka izvornog gradiva Nezavisne Države Hrvatske (ZIG NDH), kutija 132, 593.

⁴ Prema iskazu Branka Manojlovića iz Pakraca i prije uspostave NDH na zidovima pojedinih židovskih kuća u Pakracu bile su napisane parole Dolje krvava tamnica naroda – Jugoslavija, ŽAP (Živio Ante Pavelić!) i oznake U i kukasti križ. (Iskaz Branko Manojlović (1928.), Pakrac)

⁵ HDA, fond , Zemaljska komisija za ratne zločine (ZKRZ-Zh), kutija 354, 24968-24997.

sati mrcvarenja. Nakon toga, „svi Srbi dobili su zabranu kretanja van mjesta”, izjavljuje Balić.⁶ Ustaše su se počeli vrlo brzo obračunavati i sa Srbima na pakračkom području. Kako se prisjeća Tonči Erjavec, „u prvoj fazi ustaškog 'obračuna' batinani su seljaci, Srbi koji su u Španovici dolazili uglavnom po poslu, najčešće radi trgovine”. Nije bilo ništa bolje ni kada su dolazile žene jer su „one dobijale isti ispračaj”.⁷ Prvo hapšenje u Pakracu dogodilo se svega 17 dana od uspostave nove države. Bio je uhapšen Jovan Stanojević, paroh u Pakracu, kojeg su ustaše, vrlo vjerojatno zajedno sa Srbima iz Grubišnog Polja koji su pohapšeni svega dan ranije, odveli u logor Danicu,⁸ odakle je nakon mjesec dana prebačen u Gospić. Njegova supruga, Mila Stanojević, 27. kolovoza 1945. godine izjavljuje Zemaljskoj komisiji za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača da je njezin suprug vrlo vjerojatno stradao u Jadovnom.⁹ Čini se da je jedan dio pohapšenih Srba pripadao četničkoj organizaciji.¹⁰ Advokat iz Pakraca Jovan Ivković izjavio je 1946. godine, pred Zemaljskom komisijom za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, da je u travnju i svibnju pohapšeno između 40 i 50 Srba. Sudeći po njihovim zanimanjima očito je da su tada pohapšeni istaknutiji pojedinci (advokat, crkveni sudac, željeznički činovnik, učitelj, trgovci...), a 20-30 zatočenika je bilo iz obližnjeg Kukunjevca.¹¹ „Svi zatvorenici bili su uhapšeni otprilike u istom razdoblju od konca aprila do

⁶ HDA, ZKRZ-Zh, kutija 435, 34292/1945.

⁷ ERJAVEC, Tonči, Španovica, Zagreb, 1992, str. 103.

⁸ Logor Danica bio je smješten kod Koprivnice u nekadašnjoj tvornici gnojiva. Logor je funkcionirao između travnja 1941. i jeseni 1942. godine i služio je kao sabirni logor otkud su zatočenici slani u druge logore (Jasenovac, Jadovno).

⁹ HDA, fond ZKRZ-Zh, kutija 287, 16417-16418. Jovan Vukobradović iz Garešnice potvrđuje iskaz Mile Stanojević. Tonči Erjavec se prisjeća da je na pakračkom području uskoro nakon uspostave NDH započelo „hvatanje viđenijih Srba po okolnim selima... Govorilo se da hvatamo četničke vođe. Potom bi zarobljene deportirali u ustaški logor 'Danica' u Koprivnici. U početku ovaj postupak nije bio masovan.” (ERJAVEC, *Španovica*, n. dj., str. 104.)

¹⁰ RATKOVIĆ, Radovan, *Domovi pokraj Pakre*, Beograd 2004, str. 66. Autor ovdje navodi da je u Kusionjama, ali i u okolnim mjestima postojao „zakrčljali četnički pokret” i da je „uništen do korena”. Članovi toga pokreta su „dijelom pobijeni, neki oterani u sabirni logor 'Danica' kod Koprivnice, a manji deo ih je pobjegao u Srbiju”. Ratković navodi da je iz Kusionja čak 20 Srba odvedeno u logor Danica, a da se nijedan od njih nije vratio. Vrlo vjerojatno su poubijani u Jadovnom ili na Pagu. Branko Manojlović iz Pakraca se prisjeća kako je u Pakracu postojala četnička organizacija i da je neki Gavrančić (Hrvat po nacionalnosti) bio šef te organizacije. Danica Blagojević, trgovkinja, financirala je tu organizaciju. U 'Danicu' su bili mahom odvođeni pripadnici četničke organizacije (iskaz Branka Manojlovića (1928.), Pakrac).

¹¹ O uhapšenima iz Kukunjevca piše: PAVLICA, Dane, *Stratišta na Papuku i Psunju u: Ljetopis SKD „Prosvjeta”, sv. XI (2006)*, str. 48–49. Ondje navodi da su odmah nakon uspostave NDH uhapšena u Kukunjevcu 22 Srbina i da su deportirani u logor 'Danica' kod Koprivnice, a zatim u gospićki sabirni logor, gdje su boravili nekoliko dana. Iza toga su odvedeni na Velebit u Jadovno, gdje su i ubijeni. Postoji i izjava iz 1942. godine, sastavljena u Komesarijatu za izbeglice i preseljenike u

početka maja i ostali su u zatvoru 2-3 tjedna.” Ivković navodi da su zatočenici bili odvedeni u logor u Koprivnicu, a da se od čitave grupe spasio jedino Nikola Blagojević.¹² Prema dostupnim dokumentima krajem svibnja je pohapšeno 11 Srba.¹³ U svibnju su s područja Pakraca Srbe odvodili u Danicu kod Koprivnice. Rade Kovačević se prisjeća da je njegova maćeha išla u Danicu uhapšenom ocu (uhapšen je 24. travnja 1941.g. u Srednjim Grahovljanima) i kako je uspjela predati hranu, ali oca nije vidjela. Otac se nikada nije vratio u Srednje Grahovljane.¹⁴ Istovremeno, povećava se interes za relativno bogatu srpsku imovinu u Daruvaru i Pakracu. U Daruvaru je već u lipnju 1941. godine zatvoren je Tošo Radosavljević, nekadašnji narodni zastupnik JRZ-e.¹⁵

Prema istraživanjima koje je proveo dr. Zdravko Dizdar, iz kotara Pakrac su u Danicu tijekom 1941. godine odvedene 202 osobe, od toga 2 Hrvata, 199 Srba i 1 Židov. Od toga ih je stradalo 198 i to svi u logoru Jadovno. S daruvarskog područja bilo je zatočeno u Danici 1 Hrvat i 64 Srba, od čega su 64 osobe stradale također u logoru u Jadovnom.¹⁶

Iz kotara Pakrac i kotara Daruvar nije bilo masovnih prisilnih iseljavanja Srba u Srbiju preko iseljeničkih logora u Capragu, Bjelovaru i Požegi. Prema poimeničnom popisu prisilno iseljenih osoba vidljivo je da je s područja kotara Daruvar prisilno iseljeno 19 osoba (pravoslavni svećenici i njihove obitelji), a iz kotara Pakrac također 19 osoba (također svećenici i njihove obitelji).¹⁷ Osim ovih svećenika vidljivo je da se iz kotara Daruvar iselilo još petnaestak obitelji 5. kolovoza 1941., ali su se te obitelji iselile samostalno.¹⁸

Odnos Rimokatoličke crkve i Nezavisne Države Hrvatske

U Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, a potom i u Kraljevini Jugoslaviji Rimokatolička crkva i država bile u stalnom sukobu. Iako je Kraljevina bila država s više konfesija, Srpska pravoslavna crkva imala je povlaštenu položaj. Bilo je nekoliko razloga za nezadovoljstvo

Beograd. Tu Cveta Jovanović svjedoči o odvođenju 25 Srba iz Kukurjčeva u logor Danica (vidi izjavu u: ZATEZALO, Đuro, Jadovno, zbornik dokumenata, sv. II, Beograd, 2007, str. 527.)

¹² HDA, ZKRZ-Zh, kutija 456, 35654-35656.

¹³ HDA, ZKRZ-Zh, kutija 505, 40407. U spisu postoje iskazi za pohapšene Srbe na području Pakraca.

¹⁴ Iskaz Rade Kovačevića (r. 1930.g.), Šumetlica-Srednji Grahovljani.

¹⁵ Uz Radosavljevića su zatvoreni i Miloš Crnojević, općinski bilježnik u Bijeloj, Mihajlo Sudar, bivši općinski bilježnik u Daruvaru te Poluga Rade, seljak iz Batinjana koji je navodno nagovarao jugoslavenske vojnike da pale češke i hrvatske kuće 10. travnja 1941. godine. Državni arhiv Bjelovar (DAB), Kotarska oblast Daruvar, kutija 1, 18/41.)

¹⁶ DIZDAR, Zdravko, Ljudski gubici logora Danica kraj Koprivnice 1941.–1942. u: ČSP, god. 34 (2002), sv. 2, str. 388–389.

¹⁷ ŠKILJAN, Filip, Organizirana prisilna iseljavanja Srba iz NDH, Zagreb, 2015., str. 194–195 i poimenični popis prisilnih iseljenika na CD-u priloženom tom izdanju.

¹⁸ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, Srpski odsjek, kutija 543, 41313/1941.

Rimokatoličke crkve. Kao prvi razlog treba navesti teritorijalnu ekspanziju Srpske pravoslavne crkve u krajevima gdje ona nikada nije imala korijena. Drugi je razlog veći broj vjerskih prijelaza s rimokatoličke na pravoslavnu vjeroispovijest, uglavnom zbog očuvanja položaja. navodno je takvih vjerskih prijelaza bilo oko 200.000, kako navodi nadbiskup Alojzije Stepinac u jednom pismu Papi.¹⁹ Kao treći razlog treba istaknuti neravnomjernu podjelu državnog novca crkvama u Kraljevini, a kao četvrti razlog je odustajanje Vlade od Konkordata koji je trebao biti potpisan između Vatikana i Kraljevine Jugoslavije 1937. godine.²⁰

Uspostavom NDH Rimokatolička je crkva smatrala da je time ostvaren jedan važan nacionalni cilj. Okružnicom od 28. travnja 1941. nadbiskup Alojzije Stepinac izražava zadovoljstvo zbog ostvarivanja tog cilja. Isto su učinili i splitsko-dalmatinski, krčki i senjski biskup.²¹ No tijekom vremena u javnim propovijedima i privatnim pismima i razgovorima nadbiskup Stepinac se obrušavao na politiku nasilja koju su ustaše provodili i na rasne nesnošljivosti, a posebno treba naglasiti kako se u granicama svojih mogućnosti zalagao za one koji su završavali u koncentracionim logorima. Neposredno nakon uspostave NDH otvoreno je reagirao na stradanja srpskog stanovništva u Glini: „Ovaj čas primio sam vijest, da su ustaše u Glini postrijeljali bez suda i istrage 260 Srba. Ja znam, da su Srbi počinili teških zločina u našoj domovini u ovih dvadeset godina vladanja. Ali smatram ipak svojom biskupskom dužnošću, da podignem glas i kažem, da ovo po katoličkom moralu nije dozvoljeno, pa Vas molim da poduzmete najhitnije mjere, na cijelom teritoriju Nezavisne Države Hrvatske, da se ne ubije nijedan Srbin, ako mu se ne dokaže krivnja radi koje je zaslužio smrt. Inače mi ne možemo računati na blagoslov neba, bez kojega moramo propasti. Nadam se da mi nećete zamjeriti ovu otvorenu riječ.”²² Dana 25. listopada 1942, u propovijedi u zagrebačkoj katedrali Stepinac je jasno i glasno rekao: „Ne može se istrijebiti s lica zemlje Cigane ili Židove, jer ih se smatra inferiornom rasom”.²³ Može se reći da su to bile hrabre riječi u vrijeme i na mjestu gdje su izrečene. Stepinac nije bio osamljen u ovoj kritici režima. Kritizirali su ga i drugi svećenici, a među njima i mostarski biskup fra Alojzije Mišić koji je upozoravao na pokolje Srba u Hercegovini i fra Dominik Mandić koji je Pavelića 1941. kritizirao zbog organiziranih prisilnih iseljavanja Srba iz NDH.²⁴

¹⁹ TOMASEVICH, Jozo, Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941–1945., Okupacija i kolaboracija, Zagreb, 2010., str. 586.

²⁰ O svim ovim problemima koje je doživljavala Rimokatolička crkva u Kraljevini Jugoslaviji (vidi npr. u: Isto., str. 584 – 588).

²¹ KRIŠTO, Jure, Sukob simbola: Politika vjere i ideologije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, Zagreb, 2001., str. 37–39.

²² NIKOLIĆ, V. (ur), Stepinac mu je ime, knjiga I, Zagreb, 1991, str. 316.

²³ NIKOLIĆ, V. (ur), Stepinac mu je ime, knjiga I, Zagreb, 1991, str. 194.

²⁴ GOLDSTEIN, Ivo, Hrvatska 1918.–2008., Zagreb, 2008, str. 232.

„Učinite sve da se odustane od istjerivanja Srba iz hrvatskih zemalja, napose njihov izgon iz Zagreba, Banje Luke i Mostara, ako takova osnova postoji... Čujemo da se radi na tome, da se u hrvatske krajeve primi i naseli 250.000 Slovenaca. To je lijepo i plemenito. Neka se oni nasele u neobragjenim i slobodnim krajevima u Bosni, a Srbi neka se ne diraju i puste da mirno živu u svojim domovima...”²⁵ Izvjestan broj rimokatoličkih svećenika, osobito onih starijih, pokušao je ostati neutralan i obnašati svoje svećeničke dužnosti što su bolje mogli. Od 75 rimokatoličkih svećenika koji su bili u partizanima 52 su bili Hrvati, a ostali, osim dvojice, Slovenci dok su od 43 svećenika koji su kao suradnici partizana izgubila život, njih 18 bili Hrvati, a ostali, osim trojice, Slovenci.²⁶

Uvidjevši karakter novouspostavljene NDH, jedini klerik višeg ranga, monsinjor Svetozar Rittig, župnik župe Svetog Marka u Zagrebu priključio se partizanima. Treba spomenuti i da je skupina od dvanaest svećenika iz sjeverne Dalmacije koncem 1943. kao grupa, javno osudila okupacijske vojske, ustaše, četnike i jugoslavensku vladu u izbjeglištvu te objavili svoju podršku partizanima.²⁷

Ustaše su smatrali da je najopasnija srpska organizacija u NDH Srpska pravoslavna crkva, nositelj nacionalnog identiteta Srba u Hrvatskoj. Likvidacija pravoslavnih svećenika ili njihova deportacija u Srbiju postali su stoga jedan od prvih zadataka ustaša, a vjernike Srpske pravoslavne crkve trebalo je prevesti na rimokatoličku, odnosno na grkokatoličku vjeroispovijest.

Prvi zakon koji se tiče vjerskih prijelaza bila je Zakonska odredba o prijelazu s jedne vjere na drugu. Ova zakonska odredba omogućila je ustaškoj vlasti da se stavi iznad Rimokatoličke crkve, što je vidljivo iz člana u kojem stoji da je za valjanost prijelaza potrebno da stranka koja mijenja vjeru podnese pismenu prijavu „upravnoj vlasti prve molbe“ (kotarskoj oblasti, odnosno gradskom poglavarstvu) o svojoj odluci i da dobije potvrdu o toj svojoj prijavi.²⁸ Rimokatolička crkva bila je vrlo nezadovoljna zbog miješanja države u crkvene poslove. U svojim radovima povjesničar Jure Krišto iznimno jasno pokazuje na koji su se način dopisi, okružnice, odredbe i uredbe između Crkve i države izmjenjivale i kako je na pojedine crkvene dopise reagirala država, a na koji je način na državne uredbe i odredbe reagirala Crkva.²⁹ Duhovni stol je reagirao na zakonsku odredbu od 3. svibnja već 8. svibnja 1941. U toj je

²⁵ NIKOLIĆ, V. (ur), Stepinac mu je ime, knjiga I, Zagreb, 1991, str. 134.

²⁶ PETEŠIĆ, Ćiril, Katoličko svećenstvo u NOB-u: 1941. – 1945., Zagreb, 1982., str. 276-278.

²⁷ PETEŠIĆ, Katoličko svećenstvo u NOB-u 1941–1945, Zagreb, 1982. i TOMASEVICH, Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941–1945, okupacija i kolaboracija, n. dj., str. 605.

²⁸ Narodne novine, 4. svibnja 1941.

²⁹ Sve ove uredbe, okružnice, upute i dopise moguće je precizno pratiti u knjizi: KRIŠTO, Sukob simbola : Politika vjere i ideologije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, n. dj., str. 172–202.

Okružnici stajalo da pristup u Rimokatoličku crkvu valja dopustiti jedino onim osobama koje to žele učiniti „iskreno i s uvjerenjem o istinitosti naše svete vjere i o njenoj potrebi za spas duše”.³⁰ Bila je dakle bitna namjera te osobe koja želi prijeći s jedne vjeroispovijesti na drugu da to čini iz vlastite želje koja ima temelje u iskrenoj vjeri te osobe, a ne, kako se to vrlo često u to vrijeme događalo, da to rade iz potrebe za očuvanjem posla, obitelji, a u krajnjoj liniji i vlastitog života.

Dana 27. svibnja Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja NDH objavljuje dokument pod nazivom Uputa o prijelazu s jedne vjere na drugu.³¹ Ministar Mile Budak u tome dokumentu upućuje kotarske i gradske vlasti da jedino one mogu izdavati „potvrde o prijavi” za vjerski prijelaz. Nedugo potom objavljeni su u lipnju i popisi o primanju u Rimokatoličku crkvu. Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja potom šalje Biskupskim Ordinarijatima NDH 14. srpnja dopis iz kojeg se vidi da ustaše ne žele da na rimokatoličku vjeroispovijest prelaze pravoslavni svećenici, učitelji, trgovci, obrtnici i bogati seljaci. U dopisu je također vidljivo da država ne želi da pravoslavno stanovništvo prelazi na grkokatoličku vjeroispovijest, a također je sasvim jasno da je država ta koja treba izdati dozvolu za vjerski prijelaz.³² U odgovoru koji 16. srpnja piše Crkva Ministarstvu pravosuđa i bogoštovlja izražava se neslaganje s branjenjem prijelaza na grkokatoliku vjeroispovijest, a također smatra da bi trebalo da se odobre prijeazi pravoslavnoj inteligenciji.³³ Dana 30. srpnja 1941. Državno ravnateljstvo za ponovu šalje okružnicu u kojoj ponavlja želju hrvatskih vlasti da pravoslavci ne prelaze na grkokatoličku vjeroispovijest osim u slučajevima gdje već postoje grkokatoličke župe. U ovoj se okružnici spominju i „potvrde o čestitosti” koje mogu izdavati kotarska i općinska poglavarstva. Te upute su vrijedile za cijelu NDH, osim za područje Krbave i Psata i velike župe Gora.³⁴

U crkvenom dopisu koji je vrh Crkve uputio crkvenoj hijerarhiji početom kolovoza 1941. posve je jasno da Crkva pristaje da državne vlasti izdaju „potvrde o čestitosti”, a time je zapravo dozvoljeno državnim vlastima da odluče tko je podoban da dobije dozvolu za vjerski prijelaz, a tko to nije.³⁵ U rujnu 1941. Ministarstvo unutrašnjih poslova šalje okružnicu državnim tijelima i biskupskim ordinarijatima u kojoj se žele požuriti vjerski prijelazi, tj. traži se da

³⁰ Katolički list, br. 19, 15. svibnja 1941.

³¹ Narodne novine, 27. svibnja 1941.

³² Vidi dokument u: KRIŠTO, Sukob simbola: Politika vjere i ideologije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, n. dj., str. 177–179.

³³ SIMIĆ, Sima, Prekrštavanje Srba za vreme Drugog svetskog rata, Titograd, 1958, str. 63–64.

³⁴ ĐURIC, M. Veljko Prekrštavanje Srba u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, Prilozi za istoriju verskog genocida, Beograd, 1991., str. 45–46.

³⁵ KRIŠTO, n. dj., str. 182–183.

se ne rade birokratski problem osobama koje žele prijeći s jedne vjeroispovijesti na drugu.³⁶ Početkom listopada 1941. osnovan je Vjerski odsjek Državnog ravnateljstva za ponovu na koji država prebacuje sve poslove vezane za vjerske prijelaze. Službeni stav Crkve prema vjerskim prijelazima usvojen je na biskupskoj konferenciji između 17. i 19. studenog 1941. U deset točaka Crkva je jasno iznijela svoje stavove o vjerskim prijelazima i miješanju države u taj posao. Kao prvo, ističe se kako se samo Crkva može i mora baviti prijelazima na rimokatoličku vjeroispovijest, kao drugo, samo crkvena hijerarhija može postavljati ljude koji će poučavati prijelaznike u vjeri, kao treće, takvi ljudi mogu biti ovisni samo o crkvenim institucijama, kao četvrto, Katolička crkva priznaje samo ne prijelaze koji su obavljani prema crkvenim propisima, kao peto, državne institucije ne smiju poništavati prijelaze koje Crkva provede, kao šesto, episkopat izabire odbor koji će se brinuti o pridržavanju pravila kod prijelaza, kao sedmo, u Crkvu mogu biti primljeni samo oni koji to slobodno traže, kao osmo, obred u koji će prijelaznik prijeći ne može određivati država, kao deveto, izabrani će odbor organizirati tečajeve za one koji propovijedaju potencijalnim prijelaznicima i kao deseto, prijelaznicima se moraju zajamčiti sva građanska prava.³⁷ Na taj se način Rimokatolička crkva zaštitila od optužbi da potiče vjernike drugih konfesija na vjerski prijelaz na rimokatoličku vjeroispovijest. Masovno prelaženje s pravoslavne na rimokatoličku vjeroispovijest završilo je u proljeće 1942. kad je uspostavljena Hrvatska pravoslavna crkva.³⁸

Bilanca vjerskih prijelaza s pravoslavne na rimokatoličku vjeroispovijest na daruvarskom i pakračkom području

Na područjima kotareva Daruvar i Pakrac, koji su obuhvaćali sveukupno 9 župa Pakračkog arhiđakonata,³⁹ između 1941. i 1945. godine, uzimajući u obzir veliki broj pravoslavnog žiteljstva koje je živjelo na tome teritoriju, bilo je relativno malo vjerskih prijelaza s pravoslavne na rimokatoličku vjeroispovijest. Procedura je bila sljedeća: nakon što je potencijalni prelaznik „upravnoj vlasti prve molbe“ podnio pismenu prijavu o svojoj namjeri da promijeni konfesiju (o podnošenju prijave dobiva potvrdu), on od iste „upravne vlasti prve molbe“ dobiva (ili ne dobiva) i „potvrdu o čestitosti“.

³⁶ Isto, str. 185–186.

³⁷ Isto, str. 194–202.

³⁸ Isto, str. 247–262

³⁹ Nakon Drugog svjetskog rata od pakračke župe stvorene su još dvije župe u Donjoj Obriježi, odnosno u Lipiku, a u Pakračkom arhiđakonatu formirane su još dvije nove župe u Antunovcu i Siraču. Opći šematizam katoličke crkve u Jugoslaviji 1974, Zagreb 1975, str. 81–82.

Molbu za vjerski prijelaz uz priloženu „potvdu o čestitosti“ tada može podnijeti najbližem župniku koji molbi pridodaje svoje mišljenje ili preporuku i prosljeđuje molbu Nadbiskupskom duhovnom stolu koji donosi konačnu odluku o tome tko će biti primljen, a tko neće biti primljen u novu konfesiju. Ta procedura je vrijedila za individualne prijelaze. Međutim, kad se od strane države počelo požurivati proces prelaženja s pravoslavlja u katoličke konfesije (rimokatoličku i grkokatoličku) i počelo prakticirati kolektivna prelaženja, procedura je pojednostavljivana i modificirana.

Prema popisima koji se čuvaju u Hrvatskom državnom arhivu i Nadbiskupskom arhivu u Zagrebu vidljivo je da je na području većeg broja župa broj podnijetih molbi za prijelaz bio ne veći od stotinu (Pakrac, Gaj, Dežanovac, Uljanik, Međurić). Najveći broj molbi za prijelaz podnijet je u župi Čaglič južno od Pakraca gdje je u 1941. i 1942. podnijeto 1.269 molbi za prijelaz. Nakon ove župe po broju podnesenih molbi za vjerski prijelaz slijedi daruvarska župa s 235 molbi, potom đulovačka župa sa 123 i zatim badljevska sa 114 molbi za vjerski prijelaz. Valja istaknuti da je najveći broj podnijetih molbi za vjerski prijelaz na području čagličke župe podnesen skupno, odnosno da su čitava sela i zaseoci tražili da prijeđu na rimokatoličku vjeroispovijest podnoseći molbe Nadbiskupskom duhovnom stolu preko čagličkog župnika. Iz statističkih podataka dobivenih na temelju poimeničnih popisa sačuvanih u urudžbenom zapisniku u Nadbiskupskom državnom arhivu vrlo je jasno vidljivo da je najveći broj molbi za vjerski prijelaz podnijet 1941. Od ukupno 1.879 molbi za vjerski prijelaz njih čak 1.461 je podnijeta 1941. U 1942. podnijeto ih je 412, u 1943. dvije, a u 1944. četiri. U posljednjoj godini rata na području pakračkog arhiđakonata nije podnijeta nijedna molba za vjerski prijelaz. Takva vremenska dinamika podnesenih molbi za vjerski prijelaz je logična budući da je u travnju 1942. osnovana Hrvatska pravoslavna crkva, pa nakon toga vremena značajno opada interes za daljnje vjerske prijelaze. Vrlo su nam slabo sačuvani sumarni podaci za pakrački arhiđakonata koji su nastali na temelju izvještaja pojedinih rimokatoličkih župnika 1944.

Za svega tri od devet tadašnjih župa pakračkog arhiđakonata sačuvani su sumarni podaci i to za župe u kojima je bilo vrlo malo prijelaza. Sasvim je očekivano da se brojke prijelaznika iz tih sumarnih popisa ne poklapaju u potpunosti s brojkama prijelaznika do kojih smo došli prebrojavanjem poimeničnih popisa u „urudžbenom zapisniku“ Nadbiskupskog duhovnog stola. Tako smo naprimjer u „urudžbenom zapisniku“ pronašli svega 7 molbi za prijelaz s pravoslavne na rimokatoličku vjeroispovijest za župu Uljanik, a župnik u Uljaniku navodi 15 prijelaznika. Mnogo se bolje podudaraju popisi za župu Gaj gdje smo u poimeničnim popisima pronašli 25 osoba koje su podnijele molbu za prijelaz s pravoslavne na rimokatoličku vjeroispovijest, a župnik je 1944. godine donio sumarni rezultat za 26 osoba.

Tablica 1. Pregled podnesenih molbi za prijelaz s pravoslavne na rimokatoličku vjeroispovijest po župama, prema poimeničnim popisima „urudžbenog zapisnika“ Nadbiskupskog duhovnog stola iz Nadbiskupskog arhiva Zagreb

Župa	1941.	1942.	1943.	1944.	1945.	Ukupno
Badljevin	42	72	0	0	0	114
Čaglić	1.015	254	0	0	0	1.269
Daruvar	195	35	2	3	0	235
Dežanovac	35	0	0	0	0	35
Đulovac	95	28	0	0	0	123
Gaj	14	11	0	0	0	25
Međurić	2	1	0	0	0	3
Pakrac	60	8	0	0	0	68
Uljanik	3	3	0	1	0	7
Ukupno	1.461	412	2	4	0	1.879

Tablica 2. Sačuvani popis prijelaza s pravoslavlja na rimokatoličku vjeroispovijest prema izvještajima župnika iz 1944.⁴⁰

Župa	Broj prijelaznika s pravoslavlja na rimokatoličku vjeroispovijest između 1941. i 1944.
Gaj	26
Međurić	3
Uljanik	15

Kako je već rečeno, molbi za vjerski prijelaz koja se predavala župniku trebalo je priložiti „potvrdu o čestitosti“ koju je izdavala lokalna kotarska ili općinska vlast, odnosno lokalni ustaški logornik ili tabornik. Također su oni koji su se prijavljivali „lokalnoj vlasti prve molbe“ dobivali i potvrdu o najavljenom prijelazu. Nažalost, i jedne i druge potvrde su nam tek parcijalno sačuvane u Hrvatskom državnom arhivu. Očito je da nije sačuvana čitava arhiva Odjela bogoštovlja Ministarstva pravosuđa i bogoštovlja, odnosno da je jedan dio te dokumentacije uništen za vrijeme rata ili nakon Drugog svjetskog rata. Također je moguće da su pojedini, posebno skupni prijelazi, išli mimo zadane procedure, odnosno da su župnici bez potvrda o čestitosti podnosili Nadbiskupskom duhovnom stolu molbe za čitava sela. U fondu Ministarstva pravosuđa i bogoštovlja sačuvane su nam tako potvrde za svega 54 osobe u kotaru Daruvar i za 8 u kotaru Pakrac.

⁴⁰ Nadbiskupijski arhiv Zagreb (NAZ), Nadbiskupski duhovni stol, 2658/1944.

Kao izvor za utvrđivanje broja prijelaza može poslužiti također parcijalno sačuvani dokumenti iz fonda Državnog ravnateljstva za ponovu – vjerski odsjek. Tako posjedujemo podatak za župu Daruvar, gdje je do 4. studenog 1941., prema izvještaju gradonačelnika Daruvara, bilo 110 prelaznika, dok ih je još 183 najavilo prijelaz.⁴¹ U vjerskom odsjeku Državnog ravnateljstva za ponovu sačuvan nam je i podatak za općinu Daruvarski Brestovac, gdje prema izvještaju općinskog načelnika ima 154 pravoslavca, od čega je do 15. studenog 1941. najavilo prijelaz na rimokatoličku vjeroispovijest svega njih 7. Ovaj dokument nam donosi zanimljivo objašnjenje zašto je tako mali broj prijelaza bio najavljen do 15. studenog 1941. Naime, prema pisanju općinskog načelnika „grkoistočnjaci ove općine bili su pozvani u ured ove općine i predočena im je svrha prijelaza iz grko-istočne u katoličku vjeru, ali su neki izjavili, da što vrijedi prijelaz, kad oni opet ostaju oni koji su bili”⁴²

Vjerski prijelazi u pakračkom i daruvarskom kraju s pravoslavne na rimokatoličku vjeroispovijest

Bez obzira na pokušaje, prijelazi na rimokatoličku i grkokatoličku vjeru na području Pakraca i Daruvara bili su relativno rijetki u odnosu na ostale dijelove „Slavonije i sjeverozapadne Hrvatske. Osim iz arhivske građe, o prijelazima doznajemo i putem usmenih iskaza pojedinaca kao i preko objavljene literature. Tako je, prema pisanju R. Ratkovića, na području Kusunja jedan dio stanovnika popunio „nekakve formulare” za prijelaz na katoličku vjeru,⁴³ a na području Klise Srbi su dobili iskaznice na kojima je stajalo da su rimokatoličke vjere, u zagradi da su prijelaznici, iako zapravo nisu prešli na rimokatoličku vjeru.⁴⁴ Kako kazuje Rade Kovačić, „u Srednjim Grahovljanima seoski knez je čitao pred stanovnicima odmah nakon uspostave NDH da se moraju prekrstiti i da zbog toga moraju ići u Španovicu”⁴⁵ U Bujavici je cijelo selo odbilo molbe za prijelaz na katoličku vjeru podnijeti u Općinskom poglavarstvu u Kukunjevcu.⁴⁶ I iskaz Milice Radaković iz Kukunjevca upućuje na vrlo mali broj prijelaza na području kotara Pakrac: „Ustaške vlasti preko raznih svojih organa, naročito preko opštinskog načelnika u Kukunjevcu, Nožarića Petra, inače velikog ustaše, stalno su prisiljavali Srbe na prijelaz na rimokatoličku veru... Svega nekoliko Srba iz sela Dragovića prijavili su se za prijelaz na katolicizam, ali ni oni nisu prešli na rimokatoličku veru. Prema tome akcija pokatoličavanja u našem kraju sasvim je propala”⁴⁷

⁴¹ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, Vjerski odsjek, kutija 584, 703/1941.

⁴² HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, Vjerski odsjek, kutija 584, 70/1941.

⁴³ RATKOVIĆ, Domovi pokraj Pakre, n. dj., str. 71.

⁴⁴ Iskaz Ljubice Slavujević (rođ. Kovačević, 1923.), Klisa.

⁴⁵ Iskaz Rade Kovačića, (1930.), Šumetica-Srednji Grahovljani.

⁴⁶ Iskaz Gligorija Savića, (1929.), Bujavica.

⁴⁷ ĐURIĆ, n. dj., str. 176–177.

Ni na daruvarskom području akcija vjerskih prijelaza s pravoslavne na rimokatoličku vjeroispovijest nije uhvatila korijen. Već iz dopisa daruvarskog kotarskog predstojnika iz studenog 1941., u kojem on piše o sastanku održanom u selu Katinci s tamošnjim pravoslavicima, vidljivo je da postoji „neraspoloženje prema prelazu”, uglavnom zbog hapšenja jednog dijela muškog stanovništva iz Katinaca i odvođenja u logor.⁴⁸ Općinski načelnik iz općine Vanjski Daruvar predlagao je da se prijelazi izvrše u masama, odnosno u većim skupinama i po selima skupno, ali se do početka 1942. za prijelaz prijavila svega 21 osoba. Čak se isticalo da pravoslavni smatraju da ako trebaju prijeći, da će radije prijeći na evangeličku vjeroispovijest.⁴⁹ Takav je bio slučaj s Nikolom Srbljaninom iz Uljanika što općinski načelnik u Uljaniku tumači kao inačenje „Hrvatima i rimokatoličkoj vjeri”.⁵⁰ Uz ovaj dopis stoji i dozvola za rad Hrvatske pravoslavne crkve u kotaru Daruvar koju zastupa Dimitrije Mrihin, dotadašnji paroh u Katincima.

Prijelazi na grkokatoličku vjeru također nisu imali mnogo uspjeha. Ukrajinac Pavao Šamiljski, bivši paroh u Katincima kod Đulovca, informira 19. srpnja 1941. godine Kotarsku oblast u Daruvaru da su pravoslavci iz njegove parohije spremni na prijelaz na grkokatoličku vjeru.⁵¹ Odgovor Kotarske oblasti nalazimo u dopisu novom parohu u Katincima Dimitriju Mrihinu. Kotarska oblast mu u kolovozu 1941. strogo zabranjuje vršenje crkvenih dužnosti.⁵² Iz dopisa koji Grkokatolička biskupija u Križevcima šalje Ministarstvu pravosuđa i bogoštovlja NDH u srpnju 1942. vidimo da je stanovništvo parohije Veliki Bastaji 30. prosinca 1941. godine na sastanku koji je održan u općini Veliki Bastaji prešlo na grkokatoličku vjeru.⁵³ Čini se da je taj prijelaz bio samo formalne prirode i da se u biti nije poštivao, tj. da grkokatoličko bogoslužje nije zaživjelo u crkvi u Velikim Bastajima ili u okolnim hramovima, budući da vjernici nisu pristupili niti grkokatoličkoj crkvi niti Hrvatskoj pravoslavnoj crkvi (u srpnju 1942. godine). Štoviše, Općinsko poglavarstvo u Velikim Bastajima je tražilo u veljači 1942. godine da se ne prizna prijelaz pravoslavnima na grkokatoličku vjeru i inzistiralo da pravoslavci prijeđu odmah na rimokatoličku vjeru.⁵⁴ U dopisu općinskog načelnika u Velikim Bastajima koji je on uputio Alojziju Stepincu, vidljivo je da se on zalaže da se na području Velikih Bastaja osnuje nova rimokatolička župa koja bi obuhvaćala i neka sela iz župa Daruvar i Đulovac.

⁴⁸ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, Vjerski odsjek, kutija 584, 576/1941.

⁴⁹ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, Vjerski odsjek, kutija 584, 730/1941. Na području Hrastovca i Antunovca postojale su evangeličke crkve te je stanovništvo bilo njemačko, odnosno slovačko.

⁵⁰ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, Vjerski odsjek, kutija 584, 283/1941.

⁵¹ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, Srpski odsjek, kutija 446, 1679/41.

⁵² HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, Srpski odsjek, kutija 481, 14135/41.

⁵³ HDA, Ministarstvo pravosuđa, bogoštovlja i nastave, Odjel bogoštovlja, kutija 54, 9854/42.

⁵⁴ DAB, Kotarska oblast Daruvar, kutija 1, 32/42.

On u dopisu navodi da su na sastanku 30. prosinca 1941. svi pravoslavni iz općine Veliki Bastaji pristali prijeći na rimokatoličku vjeroispovijest (!?), a ne na grkokatoličku kako navodi Janko Šimrak u dopisu iz srpnja 1942.⁵⁵ Iz spomenutih podataka moguće je iščitati da je Grkokatolička crkva u jednom trenutku pokušala napraviti prodor prema istoku, na teritorij gdje nikada nije bila ukorijenjena, ali je taj pokušaj propao već u startu. Isto tako moguće je zaključiti da ondje gdje nije bilo službenih vjerskih prijelaza stanovništvo nije ni na koji način samo pokazivalo interes za prijelaz. O malom broju slučajeva stvarnog prijelaza na rimokatoličku vjeru u ova dva kotara svjedoči i dopis Kotarske oblasti u Daruvaru Ministarstvu pravosuđa i bogoštovlja u kojem stoji kako je 1931. godine bilo oko 12.000 Srba na području Daruvara, a kako ih je do početka lipnja 1942. godine prešlo svega 650-700 na rimokatoličku vjeru, pa bi tako Hrvatska pravoslavna crkva imala ondje 11.000 vjernika.⁵⁶

Skupne molbe za vjerski prijelaz

Skupne molbe za vjerski prijelaz bile su uobičajene u vremenu o kojem govorimo na području Zagrebačke nadbiskupije. Međutim, skupne molbe za vjerski prijelaz na rimokatoličku vjeroispovijest posebno su karakteristične za neke druge krajeve, područja Gline, Dvora na Uni, Petrinje, Hrvatske Kostajnice, Novske, Nove Gradiške, Kutine, Bjelovara, Čazme, Virovitice, Požege, Slatine, Orahovice, Našica, Karlovca, Garešnice, Slavenskog Broda i na pakračkom području. Naime, u takvim molbama čitava sela traže vjerski prijelaz na rimokatoličku vjeroispovijest. U našem slučaju radilo se o već spomenutoj župi Čaglić gdje je župnik preporučio prijelaz za ukupno 933 osobe ističući da su svi predali molbe za prijelaz na rimokatoličku vjeroispovijest, ali da potpisani nije kadar podučavati ih u vjeri te predlaže Nadbiskupskom duhovnom stolu da ovdje treba poslati bezuvjetno više misionara.

Iz te molbe, podnesene 17. studenog 1941., vidljivo je da su prijelaz tražili pravoslavni žitelji sela Bukovčana, Livađana, Subocke, Čaglića, Kričaka, Bobara, Korita, Rogolja, Lovske, Bjelanovca, Kovačevca, Skenderovaca i Lještana.⁵⁷ Isti župnik nešto kasnije, u prosincu 1941., traži prijelaz za još 114 obitelji (od čega jedna starokatolička), odnosno za 252 osobe (od čega jedan starokatoik). I u tom slučaju, u roku od pet dana stiže odobrenje za prijelaz tako da svi koji su pobrojani u popisu prelaze 2. siječnja 1942. godine.⁵⁸ Čaglićki župnik dobio je na pomoć jednog misionara, koji je 27. prosinca 1941. poslao dopis Nadbiskupskom duhovnom stolu o tome da pravoslavni mještani Kričika i Kovačevca, podnositelji molbe za vjerski

⁵⁵ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, Interdijecezalni vjerski odsjek, 161-IVO-1942.

⁵⁶ HDA, Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja, Odjel bogoštovlja, kutija 44, 6047-B-1942.

⁵⁷ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 21657/1941.

⁵⁸ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 508/1942.

prijelaz, redovito dolaze na pouke u crkvi i da se očekuju na poduci i mještani šest kilometara udaljene Subocke. U Čaglic su bila poslana tri misionara – Kovačić (kateheta), Matijas i Buljan, a ostao je tek posljednji jer su prva dva povučena zbog „četnika po šumama”.⁵⁹ Misionar ističe da stanuje u župnom dvoru i da strahuju jer se u šumi „nad nama nalaze četnici” te kako je učitelj iz sela Rogolje molio da župnik ne dolazi u njihovo naselje na vjeronauk zbog opasnosti od četnika.⁶⁰ Činjenica je da se ni lokalno stanovništvo „nije upućivalo u šume strahujući od četnika”, kako se navodi u dopisima.⁶¹

Uz partizane, najveći problem u župi Čaglic bilo je krajem 1941. vođenje knjiga prijelaznika zbog iznimno velikog broja onih koji su željeli prijeći, odnosno onih koji su dobivali odobrenja za prijelaz.⁶² Misionar je opisao kako je izgledala pouka pravoslavnog stanovništva koje je dolazilo u Čaglic radi prijelaza. „Pouka se davala dva puta ili tri puta. Predavanja su se držala u katol. crkvi, u općinskoj zgradi i u školi. Jer su bili dani božićnih blagdana dolazili su i na pučku misu i propovijed. Pri koncu pouke u zadnjim danima oko 150 muškaraca pristupilo je sv. ispovijedi i pričesti, pošto su svečano dizanjem ruke i prisegom posvjedočili katoličku vjeru i skinuta im je ekskomunikacija prema diecezanskom obredniku. Rasprodano je oko 3.000 primjeraka katol. Malog katekizma i oko 85 malih molitvenika za prelaznike i još su tražili i nije bilo. Iz tog su se po kućama učile molitve. Premda je bio snijeg i zima dolazili su u stotinama, tako da ih je tih dana primilo pouku u katoličkoj crkvi 600 do 700 muškaraca, većinom otaca obitelji. Oni su to ponijeli kućama pa će poučavati djecu i žene, pa ima nade, da kada na proljeće opet dođe misionar, da će moći mnoge žene već pričestiti. Oko 1.000 obitelji prijavljeno je za prijelaz, pa prema tome, još bi na proljeće, ako budu mirnija vremena, trebalo poći u daleka sela i poučavati.

Oni vrlo rado slušaju pouke, primaju cijelu nauku katol. crkve spremno i odano. To je narod u šumskim selima pa sačuvan od moderne pokvarenosti živio moralno.” Prema pisanju misionara lokalni pravoslavni seljaci koji su se prijavili za prijelaz hranili su misionara, odnosno nosili mu mast, brašno, jaja, kokoši i krumpir. Budući da je prijelaznika i onih koji su se prijavili za prijelaz bilo više nego što je župnik mogao opslužiti, misionar Nikola Buljan predlagao je posebnog župnika koji bi bio samo za prijelaznike.⁶³ Osim ovako velikih skupnih molbi, postojale su i molbe manjeg opsega, u kojima je prelazilo zajedno nekoliko obitelji. Takva je bila molba također iz župe Čaglic kad je župnik zatražio da se odobri prijelaz za 13 osoba istodobno. Nadbiskupski duhovni stol tražio je precizne podatke o pojedinim brakovima,

⁵⁹ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, Interdijecezalni vjerski odsjek, 72-IVO-1942.

⁶⁰ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, Interdijecezalni vjerski odsjek, 32-IVO-1942.

⁶¹ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, Interdijecezalni vjerski odsjek, 63-IVO-1942.

⁶² NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, Interdijecezalni vjerski odsjek, 63-IVO-1942.

⁶³ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, Interdijecezalni vjerski odsjek, 72-IVO-1942.

odnosno o tome tko se nalazi u vjerski mješovitom braku, a tko je u čistom pravoslavnom braku.⁶⁴ Župa Čaglić bila je okružena srpskim selima pa je tako bila centralna župa za prijelaze parohija Lovska, Subočka, Čaglić i Rogolje. Stoga nije neobično da je najveći broj prijelaznika s pravoslavne na rimokatoličku vjeroispovijest bio upravo na području te župe.

Pojedinačne molbe za vjerski prijelaz

Da bi se mogla podnijeti molba za prijelaz kod lokalnih župnika, prethodno je bilo potrebno dobiti potvrdu o čestitosti koju su izdavala općinska i kotarska poglavarstva, odnosno ustaški tabori i logori. Takve potvrde u manjem opsegu su nam sačuvane u Hrvatskom državnom arhivu u fondu Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja, odjel bogoštovlja. Potvrde o čestitosti bile su uvijek uniformno napisane a izgledale su ovako: U riješenju molbe toga i toga, po zanimanju zemljoradnika iz određenog sela kojom se moli dozvolu da može prijeći sa grčkoistočne vjere na rimokatoličku zajedno sa članovima svoje obitelji (tu se nabrajaju članovi) obnalaži ova oblast, temeljem uredovne potvrde općinskog poglavarstva u određenom mjestu od toga i toga datuma pod tim i tim brojem kojim se potvrđuje, da su molitelji čestiti i ispravni građani, a u smislu Okružnice Nezavisne Države Hrvatske od 30. srpnja br. 48463–1941. dozvoliti zatraženi prijelaz.⁶⁵

Dakako, za takvu potvrdu trebala je biti plaćena biljegovina. Uz potvrdu o čestitosti, lokalne su vlasti izdavale i prijavnice za prijelaz na rimokatoličku vjeroispovijest, kao što je to slučaj kod Vasilija Štekovića, nekadašnjeg pripadnika JRZ i urednika tjednika *Jugoslavija* kojemu je ta potvrda trebala da bi sačuvao svoj položaj u trgovištu Daruvar kao privatnik.⁶⁶

Nakon dobivanja potvrde o čestitosti pojedinci su podnosili molbe lokalnim rimokatoličkim župnicima. Lokalni bi župnici uz molbe prosljeđivali i svoje mišljenje, odnosno preporuke Nadbiskupskom duhovnom stolu. Pojedini bi župnici preporuke pisali jednoobrazno, dok bi ih drugi posebno obrazlagali za svakog pojedinca. Iz molbi i preporuka vidljivo je koji su bili razlozi pojedinaca za vjerski prijelaz, odnosno na koji su način podnosili molbe. Iz preporuka župnika vidljivo je koliko je pojedinim župnicima bilo stalo do pojedinaca.

Župnik u Daruvaru Mijo Ettinger piše jednoobrazne preporuke za svoje podnositelje molbi. Zahvaljujući Miji Ettingeru, katoličkom svećeniku koji je bio zadužen za prijelaze pravoslavnih na katolicizam na području Daruvara, a koji se duboko protivio takvom pridobivanju vjernika, u kotaru Daruvar je bilo vrlo malo vjerskih prijelaza.⁶⁷ Aleksandar

⁶⁴ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 12549/1941.

⁶⁵ Vidi na primjer: HDA, MPB NDH, Odjel bogoštovlja, 2806-B-1942; 2810-B-1942; 3284-B-1942; 6059-B-1942; 6567-B-1942.

⁶⁶ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, Vjerski odsjek, kutija 584, 284/1941.

⁶⁷ KRNIĆ, Zdravko, Daruvar – radnički i narodnooslobodilački pokret, Daruvar, 1979, str. 141.

Gaćeša, krznar u Daruvaru, u braku je s rimokatolkinjom Rozalijom Povišil. U braku imaju troje djece koja su sva krštena u pravoslavnoj crkvi. Prema preporuci daruvarskog župnika udovoljili su „građanskim propisima i poučeni su u vjeri, pa molim, da mogu gore navedene odriješiti od vanjskog krivovjerja odnosno primiti u krilo katoličke crkve”.⁶⁸ Na sličan način podnose molbe i župnici u Đulovcu (Đulavesi)⁶⁹ i Pakracu⁷⁰. U Đulovcu su preporuke župnika uglavnom izgledale ovako: „Podpisani upravitelj župe je lično uvjeren da je prijelaz spomenutog Žarkovića Svetozara i njegove obitelji bez ličnog interesa i od čistog uvjerenja istoga, kao takav preporuča se prijem.”⁷¹

Ipak, đulovački župnik je ponekad obrazlagao razloge za preporuku pojedinih podnositelja molbe za prijelaz. Tako za Dušana Zorića, učitelja u Đulovcu i za njegovu čitavu obitelj ističe kako je „prelaznik uvijek bio u nekatoličkim selima (i sada je) tako da nije mogao doći do nikakvih dodira s katolicima koji bi mu mogli o katoličkoj vjeri govoriti, dok se sada ozbiljno bavio proučavanjem kat. vjere”.⁷² Za istaknuti je da je bilo češko-srpskih brakova, posebno u daruvarskoj župi što je vidljivo iz molbi pojedinaca. Vladimir Jirasek tako moli za sebe i svoju ženu Drenku da im se odobri odriješanje od cenzure (za njega), odnosno vjerski prijelaz s pravoslavne na rimokatoličku vjeroispovijest (za nju).⁷³ Dragica Čolić iz Kukuljevića moli za sebe, svoju djecu i svog supruga da im se odobri da prijeđu na rimokatoličku vjeroispovijest. Suprug je zvaničnik kod riječne plovidbe u Mađarskoj, a Dragica je rođena kao rimokatolikinja u Češkoj. Usprikos tome što joj supruga nema, budući da se nalazi na poslu u Mađarskoj, Dragica traži prijelaz za sebe i svoju djecu, a izjavljuje kako je prešla na pravoslavnu vjeroispovijest „iz više razloga, za bivših režima, napose šikanacija sa strane vlasti i pritisak kod mješovitih brakova...”⁷⁴

Daruvarski župnik prosljeđuje i molbe žena čiji se muževi nalaze u zarobljeništvu. Tako preporučuje Nedu Krajčinović, učiteljicu, čiji se suprug nalazi u zarobljeništvu i za njezine dvije kćeri Ajku i Gordanu, djevojčice od 10 i 8 godina, da im se odobri prijelaz na rimokatoličku vjeroispovijest.⁷⁵ Župnik u Badljevini molio je za obitelj Marka Lukića iz Omanovca vjenčanog s rimokatolikinjom u pravoslavnoj crkvi za vjerski prijelaz. Lukić je spreman da se ponovo vjenča sa svojom suprugom u rimokatoličkoj crkvi, a badljevinski župnik preporuča molbu

⁶⁸ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 8051/1941. Takve su sve uniformne molbe kod daruvarskog župnika (vidi naprimjer 12083/1941.; 12084/1941).

⁶⁹ Vidi na primjer NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 8325/1941.

⁷⁰ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 9043/1941.

⁷¹ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 7059/1942.

⁷² NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 15645/1941.

⁷³ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 9628/1941.

⁷⁴ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 20812/1941.

⁷⁵ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 12392/1941.

Nadbiskupskom duhovnom stolu. On to ovako obrazlaže: „Budući da je molitelj iskren, to župnik potpisani moli, da ga se primi i odredi potrebno glede njegove ženidbe u kat. crkvi”.⁷⁶ Kod molbe obitelji Perinić iz Gornjih Sredana isti župnik preporuča molbu budući da je ta obitelj „čestita”.⁷⁷ Badljevinski župnik preporuča i obitelj Vukotić, koja će „pokazati katoličkim životom da su vrijedni toga odlikovanja” (primanja u rimokatoličku crkvu).⁷⁸ Isti je župnik molio i za obitelj Donajević iz Badljevine koja je redovito dolazila na misu u rimokatoličku crkvu, budući da im je ta bila najbliža.⁷⁹ Badljevinski župnik također preporučuje iznimno siromašnu Julu Knežević iz Bijeke koja sa svoje šestero djece moli da prijede na rimokatoličku vjeroispovijest. Suprug je radio u kamenolomu u Bijeloj, ali je preminuo i stoga supruga, očito sasvim bez sredstava za život, moli prijelaz bez plaćanja biljega.⁸⁰ Župnik iz Dežanova je vrlo otvoren u svojim zalaganjima za obitelj Čanković. Stevo Čanković, oružnički podnarednik iz Uljanika sa ženom i dvoje djece traži da bude primljen u rimokatoličku vjeroispovijest. Župnik ističe da čim Čanković bude „primljen u kat. crkvu ima izgleda da će ponovo biti primljen u žandarmerijsku službu u kojoj je proveo 15 godina. On je privremeno penzioniran.” Dežanovački župnik dao je obitelji Čanković mali rimokatolički katekizam i Bibliju Novog zavjeta te provodi nadzor nad njihovim učenjem. Iz ove molbe vidljiva je humanost dežanovačkog župnika koji u svojoj naivnosti otvoreno piše da je cilj obitelji Čanković povratak hranitelja obitelji u službu te iz tog razloga preporuča njihovu molbu.⁸¹

Dežanovački župnik, kao i većina župnika pakračkog arhidakonata, očito je bio blagonaklon prijelaznicima pa je tako tražio prijelaz i za obitelj Živana Mahovca, općinskog blagajnika u Uljaniku podrijetlom iz Srijema, koja živi „tiho i povučeno, te se nije nikada ogriješila o interese naroda hrvatskoga”.⁸² I čaglički župnik iznio je kao razlog prijelaza za Moju Ivanovića i njegovu suprugu „što su spoznali da je prava vjera Krista” i navodi da njihovu molbu podržava zbog toga što su „poštene osobe”.⁸³ U okviru molbi i preporuka za vjerski prijelaz posebno je zanimljivo pismo koje je Nadbiskupskom duhovnom stolu poslao Pavao Poštić iz Pakračke Poljane. Poštić, čuvar ribogojilišta u Pakračkoj Poljani, ističe kako je ostao sam bez supruge s četvero malodobne djece. U takvom je stanju pronašao drugu suprugu

⁷⁶ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 12820/1941.

⁷⁷ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 13569/1941.

⁷⁸ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 13774/1941.

⁷⁹ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 7561/1942.

⁸⁰ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 4569/1942.

⁸¹ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 13552/1941.

⁸² NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 13766/1941.

⁸³ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 16118/1941. Na sličan način čaglički župnik ističe da su svi koji su tom prilikom prešli na rimokatoličku vjeroispovijest čestiti, odnosno poštene ljudi.

rimokatoličke vjeroispovijesti Janu Malnar. U pismu ističe: „Ja sam i danas u službi, dakle moram imati u mojoj prošlosti dobru svjedočbu – inače kao pravoslavac više ne bi mogao u njoj ostati”. Potom Poštić opisuje svoje poteškoće oko prijelaza na rimokatoličku vjeroispovijest. „Čim je nastao sadašnji položaj, ja sam 11. VII. o-g. dobio kod kot. oblasti u Pakracu rješenje, da mogu preći na rimokat. vjeru. Kako sam to dobio pošao sam u župni ured meni područni u Gaju g. župnika Sušteku. Taj mi je rekao sljedeće i to ne samo prvi put već u još dva navrata: trebate Poštiću otjerati sadašnju nezakonitu ženu i onda ću vas primiti, a vrati li se žena natrag k vama nakon 8 ili više dana spadate pod prijeki sud i kuglu u čelo dobijete.” Poštić ženu koja se brinula o njegovu četvero djece nije želio otjerati. „Ne mogu na taj uvjet pristati, a i ne tražim potvrdu za brak – taj neka ostane kakav je, dok eventualno žena ne bude smrću svojeg muža slobodna, ali mi je to potrebno za egzistenciju moju i moje djece te nezakonite žene.”

Župnik u Gaju nije želio prevesti na rimokatoličku vjeroispovijest niti jedno Poštićevo malodobno dijete dok djetete koje je navršilo 18. godina jest. Poštić je zbog takve teške situacije potražio mišljenje Biskupske kancelarije, odnosno Nadbiskupskog duhovnog stola jer da, kako piše, „može i g. župnik pogriješiti, pa zauzeti neko drugo stanovište”. Poštić je Nadbiskupskom duhovnom stolu napisao da posjeduje potvrdu kotarske oblasti u Pakracu da može prijeći na rimokatoličku vjeroispovijest te da posjeduje potvrdu o čestitosti općinskog poglavarstva u Antunovcu „o mome moralnom i političkom ponašanju”, ali da ih ne može priložiti budući da ih kao „vrijedne i za mene potrebne spise čuvam kod sebe”. Dakle, iz ovoga dopisa Nadbiskupskom duhovnom stolu u kojem se potencijalni prijelaznik žali na neagilnost lokalnog župnika vrlo je jasno vidljivo da je bilo župnika koji nikako nisu bili blagonakloni prema osobama koje su podnosile molbe za vjerski prijelaz. Iz odgovora Nadbiskupskog duhovnog stola vidljivo je da je, zbog dobra djece, moguće da se Pavao Poštić, usprkos činjenici što živi u nezakonitom braku, primi „pro foro civili” u katoličku crkvu.

To govori o činjenici da je župnik u Gaju mogao prevesti Poštića i njegovu djecu te odriješiti njegovu nezakonitu suprugu da je to želio.⁸⁴ Župnik u Gaju ipak je preporučio molbu Marka Labusa, njegove supruge i djeteta, poljoprivrednika iz Kukunjevca. Oni ističu da posjeduju potvrdu o prijavi namjere da napuste grčkoistočnu vjeru i uvjerenje o vlastitoj čestitosti koje su dobili od općinskog poglavarstva u Kukunjevcu te da „potpisuju i svojim poštenjem i po naredbi Svete Crkve i gradjanske vlasti odlučujemo živjeti kao prava djeca katolička i hrvatska na ovoj hrvatskoj grudi u miru božjem”⁸⁵.

⁸⁴ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 12921/1941.

⁸⁵ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 15824/1941.

Sudbina objekata Srpske pravoslavne crkve u pakračkom i daruvarskom kraju

Pojedine objekte Srpske pravoslavne crkve u daruvarskom i pakračkom kraju država je podržavila, odnosno oduzela prvotnim vlasnicima, Srpskoj pravoslavnoj crkvi, dok su drugi objekti bili razrušeni. U kolovozu 1941. godine je „u sporazumu sa ustaškim logorom i drugim vlastima u Pakracu župni ured u Pakracu ponudio redovnicama družbe 'Kćeri Milosrđa' samostana u Šestinama 'Nazaret', ispražnjenu parohijalnu kuću s pripadajućim nekretninama u Pakracu tim, da ondje otvore stručnu kućansku školu i dječje zabavište...“⁸⁶. Tada je već sva imovina Eparhije pakračke u Pakracu bila oduzeta.⁸⁷ Neke eparhijske zgrade oduzete su bile već 9. srpnja 1941. u korist Nezavisne Države Hrvatske, te su tadašnje pakračke vlasti predlagale da u njima budu smješteni porezni uredi i pošta.⁸⁸ Episkopski dvor tražili su već u srpnju 1941. franjevci iz Zagreba.⁸⁹

Ustaški logor Pakrac uvelike se zalaže za predaju objekata pravoslavne crkve u Pakracu franjevcima: „Pakračka pravoslavna episkopija uvijek je bila simbol velikosrpske vlasti, te je stoga i sam Pakrac bio prozvan 'malim Beogradom'. Najdjelotvornije sredstvo, da se od Pakrac stvori 'mali zagreb', pa da postane kulom hrvatstva, bilo bi, da se baš taj dvor i ta crkva preda hrvatskim franjevcima... I za one Srbe, koji budu ostali u našem kraju, a koji su prešli na katoličku vjeru, bit će upravo franjevci najbolji misionari.“⁹⁰ Međutim, već u siječnju 1942. godine franjevci vraćaju „imanje grčko-istočne eparhije u Pakracu“. Razlozi su vrlo jasni. „Oni su ostali tamo skoro 4. mjeseca, ali nije bilo uspjeha s prijelazima. Štoviše, tamošnji grčko-istočnjaci izjavljuju, da neće nikako prijeći na katolicizam, nego ako bi mijenjali vjeru, onda bi prešli na grko-katolički obred.“⁹¹ Sličan je slučaj i s parohijalnom crkvom Svetog Pantelejmona u Tornju koju je rimokatolički župnik iz Pakraca želio pretvoriti u rimokatoličku crkvu, odnosno sjedište župe za sela Ploštine, Donja i Gornja Obrijež, Kapetanovo Polje, Mali i Veliki Banovac i Toranj. „Ovo bi bilo potrebno učiniti iz razloga što mjesto Toranj kao i druga gore navedena sela udaljena su od svoje sadašnje župe Pakrac 15 do 20 km, pa je vjernicima uslijed tolike udaljenosti nemoguće redovito pohađjati sv. mise i slušati nauku Božju“. Župnik je posebno isticao da je pravoslavna crkva u Tornju velika i nova građevina, a uz crkvu, za novu je župu

⁸⁶ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, Srpski odsjek, kutija 468, 9175/41.

⁸⁷ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, Srpski odsjek, kutija 479, 13382/41.

⁸⁸ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, Srpski odsjek, kutija 485, 16012/41.

⁸⁹ HDA, Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja, Odjel bogoštovlja, kutija 3, 1046/41.

⁹⁰ HDA, Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja, Odjel bogoštovlja, kutija 4, 270/41.

⁹¹ HDA, Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja, Odjel bogoštovlja, kutija 25, 327/42. Svjedoci izjavljuju da su franjevci sa sobom odnijeli sve vrijednosti iz pakračke pravoslavne crkve i vladličanskog dvora te da su se te vrijednosti na taj način sačuvali i da su nakon rata vraćene Srpskoj pravoslavnoj crkvi (iskaz Branka Manojlovića iz Pakraca, r. 1928. g. i Sretena Dragičevića iz Pakraca, r. 1929. g.)

tražio i parohijsku kuću i zemljišta koja su pripadala toranjskoj parohiji. Isticao je također i činjenicu da je veliki broj pravoslavnih vjernika već prešao na rimokatoličku vjeroispovijest pa da će uz sadašnjih 1.000 rimokatolika biti još 1.500 pravoslavnih koji će postati rimokatolici. Župniku se, kako je iz dopisa od 31. listopada 1941. vidljivo, iznimno žurilo, budući da je znao da lokalni Kulturbund želi u Tornju, u parohijskom domu, otvoriti njemačku školu.⁹²

I lokalni župnik u Čagliću predlagao je Nadbiskupskom duhovnom stolu da se tamošnja pravoslavna crkva preda župi zajedno s parohijalnim stanom. U parohijalnom stanu stanovao je rimokatolički župnik, ali u vrlo lošim materijalnim uvjetima.⁹³ I za imovinom manastira Pakra polakomili su se pojedinci. Tako je Ustaški logor u Daruvaru Državnom ravnateljstvu za ponovu podnio zahtjev za krčenje manastirske šume za potrebe izgradnje Hrvatskog Ustaškog Doma u Daruvaru.⁹⁴ Svjesni su da bi ih nabavljanje građe iz nekog daljeg prostora mnogo više stajala od građe iz šuma manastira Pakra. I u okolici Daruvara kotarska oblast je zatvorila sve pravoslavne crkve i dala općinskim bilježnicima da se brinu o njima.⁹⁵ U Velikim Bastajima uskoro je, u listopadu 1941. godine, imovinu Srpske pravoslavne crkve, tj. parohijsku kuću, zatražio mjesni ogranak Njemačke narodnosne skupine u NDH.⁹⁶ Neke su crkve bile uništene.⁹⁷ Takvu je sudbinu imao hram Svetog Save u Bučju. Nakon ustaškog miniranja pravoslavnog hrama 27. siječnja 1942. godine,⁹⁸ čije ruševine su Srbi iz Bučja morali raščistiti, dogodila su se ubojstva nekolicine Hrvata u Bučju pa su 23 lokalne hrvatske familije odselile u Španovicu i Požešku kotlinu.⁹⁹

⁹² NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, Interdijecezalni vjerski odsjek, 19 – IVO – 1942.

⁹³ NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, Interdijecezalni vjerski odsjek, 63 – IVO – 1942.

⁹⁴ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, Srpski odsjek, kutija 474, 11363/41.

⁹⁵ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, Srpski odsjek, kutija 454, 4537/41.

⁹⁶ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, Srpski odsjek, kutija 545, 42045/41.

⁹⁷ Od crkava na području Daruvara i Pakraca ustaše su uništili do temelja hramove u Velikoj Klisi (tada na granici kotare Virovitica i kotara Daruvar, nakon rata priključena kotaru Daruvar), hram Svetog Save u Bučju i hram Svetog Ilije u Pakracu. U ratu su teško stradali hramovi u Kusionjama (gdje je ubijen veći broj stanovnika sela Kusionje i okolnih naselja), Donjim Grahovljanima i Koreničanima.

⁹⁸ Ustaše su naredili stanovnicima okolnih 17 sela da svako selo mora dati po nekoliko ljudi za rušenje hrama. Svi su dolazili s krampovima i rušili crkvu (iskaz Đorđa Jakovljevića, r.1931., Jakovci).

⁹⁹ ERJAVEC, n. dj., str. 108.

ZAKLJUČAK

Moguće je zaključiti da je na daruvarskom i pakračkom području prijelaza s pravoslavne na grkokatoličku, odnosno rimokatoličku vjeroispovijest bilo manje nego u nekim drugim krajevima. Iznimka je bila župa u Čaglicu, u kojoj su na katoličke denominacije prelazili pravoslavni seljaci iz obližnjih četiri parohije (Lovska, Čaglic, Subocka i Rogolji). Na području svih devet župa bilo je 1.879 podnijetih molbi za vjerski prijelaz, od čega je čak 1.269 bilo podnijeto na području župe Čaglic. Treba, ipak naglasiti da je možda bilo podnijeto još molbi za vjerski prijelaz, pa čak i skupnih na čagličkom području, ali nam one nisu sačuvane. Također treba naglasiti da u svim molbama nisu popisani svi članovi obitelji pa je broj osoba koje su tražile prijelaz zasigurno bio veći. Također, neka imena i prezimena se ponavljaju, što može značiti da su pojedinci molbe za odobrenje vjerskog prijelaza slali više puta, ali da im taj prijelaz iz nekog razloga nije bio odobren. Međutim, ne možemo biti posve sigurni radi li se o istim osobama ili o osobama s istim imenom i prezimenom. Najvažnije je naglasiti činjenicu da se brojke navedene u članku temelje na podnesenim molbama za prijelaz s pravoslavne na rimokatoličku vjeroispovijest, a da ne posjedujemo podatak koliko je tih molbi prihvaćeno, odnosno koliko ih je odbijeno. Ipak, evidentno je da je najveći broj molbi bio odobren od strane Nadbiskupskog duhovnog stola. Pokušaj masovnog prijelaza na grkokatoličku vjeroispovijest evidentiran je jedino na području Velikih Bastaja, ali je on, najvjerojatnije ostao tek na usmenom dogovoru te nikad u biti nije realiziran. Osim toga vidljivo je da vjerski prijelazi nisu mogli zaštititi pojedince od hapšenja i odvođenja u logore. U noći 23. na 24. prosinca 1941. u gradu Pakracu uhapšeno čak 109 Srba i Židova.¹⁰⁰

Spomenuti Srbi i Židovi bili su uglavnom istaknute osobe, a njihovim je hapšenjem rukovodio Franjo Ljevaković,¹⁰¹ logornik ustaškog logora u Pakracu. Svi pohapšeni Srbi nisu prešli na rimokatoličku vjeroispovijest. „Ukoliko bi koji od gornjih izjavio da je prešao na rimokatoličku vjeru potrebno je znati da nijedan od njih nije imao dozvolu od ovog logora“. Ljevaković priznaje dakle da su neki od njih podnijeli molbe, ali da niti jedan to nije učinio ovome logoru, pa prema tome za njega te molbe uopće ne vrijede. Zaključio je čak da su

¹⁰⁰ Od njih 110 samo su petorica spasili život. Lazo Orozović je pobjegao iz Jasenovca s radova (kako kaže Branko Manojlović iz Pakraca, r. 1928. g.), a Đuro Radić, Nikola Zjalić i Jovo Milaković su puštena iz koncentracionog logora Jasenovac. Peti, Mirko Ćirinović, pobjegao je prilikom hapšenja, ali je, teško ranjen, dospio u bolnicu i na taj se način spasio (HDA, ZKRZ-Zh, kutija 183, 4955). Među uhapšenima 63 su bili Židovi, a 46 Srbi (dakle 109) (dokumente vidi u: Radnički i narodnooslobodilački pokret u Pakracu i okolini 1918–1945., Slavonski Brod 1970, str. 259-262).

¹⁰¹ Uz Ljevakovića, kao izvršitelje ovoga zločina jugoslavenske vlasti su imenovale Petra Nemeta, ustaškog dužnosnika i remenarskog obrtnika iz Pakraca (kojeg su ustaše kasnije sami objesili jer se u logoru Stara Gradiška zalagao za zatočenike) te Luku Abramovića, ustaškog dužnosnika i trgovca iz Pakraca. Uz njih, kao suučesnike u samom zločinu je imenovan niz osoba.

prijelaznici „gori od ostalih”.¹⁰² Uhapšeni su navodno još iste noći odvedeni u logor u Jasenovac preko Nove Gradiške. Treba naglasiti da su se rimokatolički župnici pakračkog arhidiakonata uglavnom zalagali da pomognu pravoslavnim vjernicima da prijeđu na rimokatoličku vjeroispovijest vjerujući da im o tome ovisi materijalna egzistencija te smatrajući, uglavnom pogrešno, da ih na taj način mogu spasiti od progona i stradanja.

SUMMARY

Religious transitions from Orthodox to Roman Catholic and Greek Catholic confessions in the area Pakrac and Daruvar districts between 1941 and 1945

Abstract: The author of this paper provides information on religious transitions from the Orthodox to Greek Catholic and Roman Catholic confessions in the area of Pakrac and Daruvar districts between the years 1941 and 1945. Based on the archival materials from the Archbishop Archives Zagreb, Croatian State Archives and the State Archive in Bjelovar, the author investigates how religious transitions were done, how frequent they were i.e. where they were more (or less) frequent in the Pakrac Archdeaconate. There is one piece of information on 1879 requests submitted for the religious transition from the Orthodox to Roman Catholic confession in the area of nine rectories of the Archdeaconate of Pakrac. The paper also deals with transitions into the Greek Catholic confession in the area of Velike Bastaje. According to research, religious transitions from the Orthodox to Roman Catholic confessions were most frequent in the area of the Čaglić rectory and the greatest portion of them happened between April 1941 and mid-1942. According to a list of names of those who performed transitions, 1461 Orthodox believers transitioned to the Roman Catholic confession in 1941. 412 transitioned in 1942 and, in the last three years of the war, a total of 6 people transitioned. The number of transitions significantly dropped after the setting up of the Croatian Orthodox church in April 1942.

¹⁰² Radnički i narodnooslobodilački pokret u Pakracu i okolini 1918–1945., Slavonski Brod 1970, str. 259–262.